

Over de muren van stilzwijgen

Op 1 september 2017 neemt Henk van de Bunt afscheid als hoogleraar criminologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Zijn afscheidscollege draagt de titel ‘Achter de muren van stilzwijgen en geheimhouding: de burgemeester, de soigneur en de fraudeur’. Hierin gaat hij in op het empirische onderzoek dat hij sinds zijn oratie uit 2007, waarin hij het analytisch kader van de muren van stilzwijgen heeft ontwikkeld, heeft verricht. In dit *liber amicorum* hebben wij collega’s en oud-collega’s gevraagd om aan de hand van de thema’s waar Henk van de Bunt zich in zijn academische leven mee bezig heeft gehouden – integriteit en vertrouwen, toezicht en compliance, organisatiecriminaliteit en georganiseerde misdaad en niet te vergeten openbaar ministerie en rechtspleging – hun ideeën en ervaringen (liefst ervaringen met Henk) op papier te zetten. Door middel van deze bijdragen willen wij de lezer als het ware een blik over de muren van stilzwijgen bieden.

Achter de muren van stilzwijgen

Vanaf de jaren negentig heeft Henk van de Bunt dossieronderzoek verricht naar de georganiseerde criminaliteit in Nederland. Hij is hierbij onder meer geïnteresseerd in de vraag hoe deze groepen in staat zijn hun illegale activiteiten aan het zicht te onttrekken. Dezelfde vragen kunnen volgens hem worden gesteld ten aanzien van misstanden binnen ‘respectabele’ instituties, zoals de Katholieke kerk (misbruik), de sport (doping), gemeentelijke overheden (collusie), advocatuur en notariaat (facilitering van fraude) of de vastgoedsector (corruptie en fraude). Daartoe ontwikkelt

hij in zijn Rotterdamse oratie het concept ‘muren van stilzwijgen’, waarbij de aandacht vooral uitgaat naar de rol van omstanders van illegale praktijken, die eigenlijk wel weten wat er aan de hand is, maar zich om diverse redenen in stilzwijgen hullen. Van de Bunt vraagt zich hierbij af hoe het komt dat misstanden vaak zo lang verborgen kunnen blijven. Het antwoord dat hij hierop geeft is dat collega’s, juridisch of fiscaal adviseurs, omstanders en toezichhouders er ofwel geen belang bij hebben om een bepaalde misstand te openbaren (bijvoorbeeld omdat ze er zelf aan verdienen of omdat het een familielid betreft), dan wel dat zij zich laten verblinden door de respectabiliteit en het vertrouwenwekkende karakter van de dader. Vooral de solide maatschappelijke inbedding van illegale praktijken houdt de muren van stilzwijgen in stand. Van de Bunt denkt dat deze muren van binnenuit kunnen worden geslecht door bijvoorbeeld klokkenluiders een sterkere positie te geven.

Deze analyse heeft hij de laatste jaren op tal van onderwerpen toegepast, zoals op het gebruik van doping in de (wieler)sport en grote financiële schandalen, zoals de fraude van beleggingsadviseur Bernard Madoff, waarover hij ook een artikel in het toonaangevende tijdschrift *Criminology & Public Policy* heeft geschreven (Van de Bunt, 2010). Ook heeft hij zich beziggehouden met de omzichtige wijze waarop door gemeenten omgegaan wordt met veroordeelde zedendelinquenten die na het uitzitten van hun straf terugkeren in de samenleving (Van de Bunt, Holvast & Plaisier, 2011; Boone, Van de Bunt & Siegel, 2014) en op misstanden in de academische wereld (Van de Bunt, 2015).

Dit laatste onderwerp, wetenschappelijk wangedrag, heeft de laatste jaren zijn bijzondere belangstelling, sinds hij aan Erasmus School of Law de functie van *integrity officer* vervult en deel uitmaakt van de universitaire commissie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam die plagiaat en ander wetenschappelijk wangedrag onderzoekt. In 2015 heeft hij in dit kader ook een mooi artikel geschreven over ethische dilemma’s bij criminologisch onderzoek (Van de Bunt, 2015). Het stellen van kritische vragen aan collega’s wordt ook in het academische milieu vaak niet op prijs gesteld. De ouwejongenskrentenbroodsfeer waarmee ‘we’ elkaar afdekken is academici zeker niet vreemd, maar het is de bijl aan de wortel van de wetenschap. Maar Henk van de Bunt zou Henk van de Bunt niet zijn als hij er niet tevens op had gewezen dat, zeker in een vakgebied als de criminologie, waarin je met een methodologisch vereiste als ‘informed consent’ meestal niet zo ver komt om ‘de waarheid’ boven tafel te krijgen bij mensen die bijna per definitie iets te verbergen hebben, het altijd laveren zal blijven tussen transparantie en geheimhouding.

In het betreffende artikel gaat Van de Bunt in op de positie van de Noord-Amerikaanse criminoloog Donald Cressey, die, in zijn hoedanigheid als lid van een presidentiële commissie naar de georganiseerde misdaad in de Verenigde Staten in 1969, in wetenschappelijke artikelen geen openheid van zaken kon geven over zijn bronnen en daarmee misschien de grenzen van de wetenschappelijkheid overschreed. In het vervolg van dit artikel stelt Van de Bunt dat hij zich, als lid van de onderzoeksgroep in het kader van de parlementaire enquêtecommissie opsporingsmethoden, de commissie-Van Traa (1995-1996), goed met Cressey kon identificeren. Toenmalig medewerker van de onderzoekscommissie Ybo Buruma typeerde Henk van de Bunt in dit verband als de serieuze scepticus van de onderzoeksgroep, met wie je nog wel eens last zou kunnen krijgen.¹

In een themanummer van het *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit* over 'Het geheim' laat Van de Bunt (2012) ook zien waar hij in theoretische zin de mosterd haalt. Ook dit is een bijzonder fraai stuk, waarin hij cultureel-criminologische analyses loslaat op het empirische onderzoek dat hij het laatste decennium heeft verricht naar de ontkenning en de effectieve afscherming van deviante gedragingen en het nut van geheimhouding voor toezichthouders. Het belang dat tegenwoordig wordt gehecht aan het doorbreken van het stilzwijgen, middels kroongetuigenregelingen, getuigen-beschermingsprogramma's, klokkenluidersregelingen of meldpunten typeert Van de Bunt als een 'transparantieparadox'.

Hij grijpt in dit artikel terug op zijn eigen eerste werk over de labelingbenadering in de criminologie en de kritiek daarop van kritische criminologen, die meenden dat in de symbolisch-interactionistische verklaringen voor het ontstaan van stigmatisering in interpersoonlijke contacten onvoldoende oog was voor structurele omgevingskenmerken. Die kritiek neemt Van de Bunt in zijn artikel 'Stilzwijgen onder toezichthouders' uit 2012, met referentie aan het werk van auteurs als Richard Ericson en Frank Furedi over risicomanagement, grotendeels over. De uiteindelijke basis van zijn idee van de muren van stilzwijgen is echter veel ouder: die ligt bij Georg Simmels sociologie van geheimhouding en diens ideeën over geheime genootschappen uit 1906. De centrale rol die vertrouwen speelt bij het afschermen van geheimen heeft hij hieraan ook ontleend. 'Het delen van geheimen leidt tot verdere verbroedering', schrijft Van de Bunt (2007, p. 118).

Naast de maatschappelijke inbedding en het vertrouwen, speelt bij een effectieve afscherming ook de neiging om grote misstanden te bagatelliseren. Dit element van de muren van stilzwijgen ontleent Van de Bunt aan de criminoloog Stanley Cohen (2001), die in zijn boek *States of denial* een verklaring biedt voor de neutralisering van grootschalige mensenrechtenschendingen. Langzaam maar zeker begint dit concept steeds meer ingang te krijgen in criminologisch onderzoek; niet alleen in de context van mensenrechtenschendingen, maar ten aanzien van alle 'crimes of the powerful' – inclusief racisme en seksisme – omdat dit allemaal delicten zijn die eerder een uitvloeisel zijn van dominante machtsverhoudingen, dan dat zij vanuit machteloosheid worden gepleegd – iets waar in veel gangbare criminologische theorieën eerder van wordt uitgegaan.² Daarom kunnen dergelijke delicten ook eenvoudiger worden ontkend, gebagatelliseerd of, zoals Henk van de Bunt het noemt, effectief worden afgeschermd.

In een interview in *Vrij Nederland* wordt uit Van de Bunts mond opgetekend: 'Ik heb een hekel aan mensen die vanwege hun positie de dans ontspringen' (Husken & Lensink, 2010). Zo stellig zou hij het in een wetenschappelijk artikel waarschijnlijk niet uitdrukken. Waar Henk van de Bunt volgens de *VN*-journalisten vooral niet tegen kan, zijn de excuses van dergelijke 'respectabele' personen.

'Dat hoofdrolspelers in de vastgoedfraude nu zeggen: ons gedrag was normaal, onze manier van zakendoen was gemeengoed voor de sector. Het scherpen met die zogenaamde *common practice* irriteert de criminoloog. "Als het dan zo wijdverbreid was geaccepteerd, waarom deden verdachten er tegenover de buitenwereld dan zo geheimzinnig over?".'

Dat het idee van 'muren van stilzwijgen' inmiddels door velen wordt gezien als 'de theorie van Van de Bunt' blijkt ook uit het feit dat een flink aantal bijdragen aan dit *liber amicorum* gewijd is aan het thema geheimhouding en stilzwijgen; meestal in de context van organisatiecriminaliteit of georganiseerde misdaad.

Terug naar het begin: Utrecht, etiketten plakken en participierend observeren

Henk van de Bunt studeerde in de vroege jaren zeventig zowel Nederlands recht als sociologie aan de Universiteit Utrecht. Zijn studententijd was dus de tijd van de grootschalige studentenprotesten. Maar Henk zat in die dagen vooral in de bibliotheek. Toen hij op een ongelukkig moment naar buiten kwam, stond hij echter toch als 'demonstrant' met zijn hoofd in de krant. Of hiermee zijn belangstelling voor 'etiketten plakken' is geboren vermeldt de geschiedenis niet.

Henk van de Bunt rondde zijn studies rechten en sociologie af in respectievelijk 1977 en 1978. De thema's van zijn twee doctoraalscripties zijn een voorbode van wat hij later tijdens zijn academische carrière zou gaan doen: zijn in 1977 bij Paul Moedikdo geschreven scriptie Nederlands recht ging over criminologische theorieën, en een jaar later rondde hij bij Lieteke van Vught Thijssen zijn studie sociologie af met eens scriptie over... officieren van justitie! Beide scripties zijn helaas onvindbaar gebleven. Misschien heeft Henk ze effectief weten af te schermen voor het publiek, maar slecht zullen ze niet zijn geweest, want direct na zijn afstuderen werd hij wetenschappelijk medewerker aan het Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen van de Universiteit Utrecht. In de Utrechtse vakgroep Primaire groepen en socialisatie, waarin hij sociologisch is opgegroeid, is de basis gelegd voor zijn kwalitatieve wijze van onderzoek doen en zijn op fenomenologische en symbolisch-interactionistische inzichten gestoelde wetenschapsopvatting (Van de Bunt 2017, p. 77).

Zijn eerste wetenschappelijke publicatie schreef Van de Bunt als student-assistent, samen met Martin Moerings, over de labelingbenadering in de criminologie, die begin jaren zestig van de vorige eeuw in de Verenigde Staten is ontstaan vanuit het symbolisch-interactionisme en in de jaren zeventig ook in Nederland sterk aan populariteit heeft gewonnen (Moerings & Van de Bunt, 1976). Het is wel wat opmerkelijk dat in dit stuk aan de introductie van de labelingbenadering in ons land, door Herman Bianchi in 1967 en Peter Hoefnagels in 1969, geen aandacht wordt besteed, maar: het stuk 'Etiketten plakken' van Moerings en Van de Bunt uit 1976 is een echte klassieker geworden in de Nederlandse criminologie. Het is eerst verschenen in een afscheidsbundel voor de Utrechtse hoogleraar criminologie Ger Kempe, maar het is ook in de twee eerste edities van het veelgebruikte studieboek *Tegen de Regels* overgenomen. Waarschijnlijk omdat het in relatief eenvoudige woorden een systematische uiteenzetting biedt van de nieuwe stroming in de criminologie en de kritiek erop. Ook het werk van de belangrijkste grondlegger van de labelingbenadering, Howard Becker, is juist zo krachtig in zijn eenvoud.³

Moerings en Van de Bunt illustreren hun punt, net als Becker, met ervaringen uit de eigen kring: in hun geval bij eerstejaarswerkgroepen aan de universiteit. Hierin zit een aantal studenten dat

eigenlijk nooit wat zegt. Wanneer zij door de docent op hun zwijgen worden aangesproken, vinden zij dat pijnlijk en vanaf dat moment houden zij helemaal hun mond. Zij zijn, zoals Moerings en Van de Bunt het uitdrukken, vaster dan ooit aan hun zwijgersrol vastgeklonken. Het thema 'stilzwijgen' heeft dus al van meet van een rol gespeeld aan in Henk van de Bunts publicaties. Het accent dat binnen de labelingbenadering ligt op het definitieproces van gedragingen als 'misdaden' en de 'secundaire deviantie' die optreedt wanneer mensen zich niet kunnen losmaken van hun stigma zal altijd een thema blijven in zijn werk. Zeker in de hedendaagse samenleving, waarin de verhoudingen tussen Nederlanders die hier al heel lang wonen en Nederlanders met een betrekkelijk recente migratiegeschiedenis zich verharden, blijft dit een bijzonder actueel thema.

Aan het Utrechtse Willem Pompe Instituut begint Henk van de Bunt ook aan zijn promotieonderzoek naar het functioneren van officieren van justitie, waarop hij op 22 november 1985 bij Toon Peters zal promoveren. Zijn symbolisch-interactionistische wortels komen tot uitdrukking in zijn onderzoeksmethode: het proefschrift is, volgens de ondertitel, een 'verslag van een participierend observatieonderzoek'. In diens Rotterdamse oratie *Rituelen ter terechtzitting* heeft de oud-Pompiaan en hoogleraar criminologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam Peter Hoefnagels in 1970 het belang van dit analytisch kader voor de interacties, processen en de relaties tussen de deelnemers aan het strafproces reeds geschetst, maar hij heeft dit zelf nooit empirisch uitgewerkt.

Hoewel Van de Bunt in Utrecht wel al methodologische vakken had gedoceerd, had hij tot dan toe nog geen noemenswaardig eigen empirisch onderzoek gedaan: hij heeft ons zelfs toevertrouwd dat hij het als jong broekie zelfs vrij eng vond op 'zomaar' op die officieren van justitie af te stappen. Na zijn promotieonderzoek had hij de smaak van het empirisch onderzoek doen echter helemaal te pakken. Zijn (neo-)Utrechtse wortels, en het promotorschap van Toon Peters in het bijzonder, blijken uit het belang dat hij hecht aan de magistratelijke kant van het werk van de officier van justitie.⁴ Zijn affiniteit met de Utrechtse School moge ook blijken uit het feit dat Van de Bunt zijn dissertatie opdraagt aan Paul Moedikdo, de man bij wie hij zijn doctoraalscriptie rechten heeft geschreven en die een aantal nog steeds zeer lezenswaardige stukken over de Utrechtse School op zijn naam heeft staan.

In zijn promotieonderzoek maakt Van de Bunt onderscheid tussen drie verschillende karakteristieken van het werk van officieren van justitie: ze zijn ambtenaren die bepaalde richtlijnen en het beleid van het openbaar ministerie moeten uitvoeren; ze zijn parketmedewerkers die op een efficiënte manier een grote stroom aan zaken zo snel en goed mogelijk moeten afhandelen; en ze zijn magistraat, hetgeen volgens Van de Bunt het belangrijkste element van hun taak is. Het betekent dat zij ook als onpartijdige beslisser moeten optreden en soms zelfstandig moeten besluiten om strafbare feiten niet te vervolgen.

De keuzes die officieren van justitie hierin maken, de verklaringen ervoor en de implicaties ervan voor de (effectiviteit van de) strafrechtelijke rechtshandhaving hebben Van de Bunts bijzondere belangstelling. In de periode na zijn promotieonderzoek heeft hij veel aandacht besteed aan de keuze voor strafrechtelijk dan wel bestuursrechtelijk optreden bij milieucriminaliteit, het gedoogbe-

leid ten aanzien van drugs en de selectieve werking van de strafrechtsketen. Het belang van zijn werk naar de wijzen waarop officieren van justitie invulling geven aan hun functie blijkt ook uit het grote aantal bijdragen aan dit vriendenboek dat over het openbaar ministerie gaat. Dat Henk van de Bunts analyses ook vandaag de dag van groot belang zijn blijkt tevens uit het feit dat Joep Lindeman (2017), onder promotorschap van Chrisje Brants en Henk van de Bunt, een hedendaagse 'replicatiestudie' naar de taakopvatting en taakinfilling van officieren van justitie heeft verricht.⁵

Amsterdam, Den Haag en Rotterdam: hoogleraar en directeur WODC

Zowel zijn Utrechtse wortels als zijn van nature sceptische houding laat Henk van de Bunt duidelijk zien wanneer hij in 1987 de overstap maakt naar de Vrije Universiteit in Amsterdam. Wanneer Herman Bianchi daar afscheid neemt als hoogleraar criminologie schrijft Van de Bunt als zijn opvolger dat Bianchi weliswaar meende in de Utrechtse traditie te staan, maar dat hij in zijn vroege jaren zowel minder kritisch, minder principieel als minder maatschappelijk betrokken was dan Kempe, Pompe of Rijkssen (Van de Bunt, 1988). Dergelijke karakterisering van de scherpe criticus die Henk van de Bunt ontegenzeggelijk ook kan zijn, worden echter vrijwel altijd gladgestreken door een (niet zelden nog eens extra aangezette) aandoenlijke onhandigheid en hulpeloosheid, waarbij iedereen altijd direct bereid is hem veel te vergeven.⁶

Aan de Vrije Universiteit wordt Van de Bunt in eerste instantie benoemd als universitair hoofddocent criminologie. Met het vertrek van Bianchi wordt de leerstoel criminologie ondergebracht bij de leerstoelhouder rechtssociologie (Erhard Blankenburg) en wordt het Criminologisch Instituut van de VU ontmanteld. In 1991 begint het tij te keren en wordt Henk van de Bunt alsnog benoemd als hoogleraar empirische criminologie. Misdrijven die worden gepleegd door ondernemingen worden vanaf dat moment zijn centrale onderzoeksthema.

In zijn Amsterdamse oratie uit 1992 heeft Henk van de Bunt hiervoor een term gemunt die sindsdien gemeengoed is geworden in de Nederlandstalige criminologie: organisatiecriminaliteit. Hij is hiermee ook een van de eersten in ons land die dit onderwerp op de wetenschappelijke agenda plaatst. Van de Bunt definieert organisatiecriminaliteit als misdrijven die individueel of groepsgewijs door leden van een gerespecteerde en bonafide organisatie worden gepleegd binnen het kader van de uitoefening van organisatorische taken (Van de Bunt, 1992). In het eerder aangehaalde interview in *Vrij Nederland* laat Van de Bunt optekenen dat zijn aandacht voor dit onderwerp hem met de paplepel is ingegoten: zijn vader had een hoge functie bij de Belastingdienst (Husken & Lensink, 2010).

Wie het boekje van zijn Amsterdamse oratie goed bekijkt, kan daaruit opmaken dat Van de Bunt in die tijd ook al de bouwstenen legde voor zijn latere ideeën over de 'muren van stilzwijgen'. Op het omslag prijkt namelijk een grote muur waarachter de misdrijven door legale organisaties schuilgaan. Ook schrijft hij in 1992 al: 'Respectabiliteit dient bij deze georganiseerd werkende misdaadondernemingen slechts als een façade om illegaliteit te verhullen' (Van de Bunt, 1992, p. 7). Van de Bunts

analyse heeft de afgelopen decennia veel navolging gekregen, onder andere door een aantal door hem begeleidde promovendi dat aan het onderwerp organisatiecriminaliteit hun dissertatie wijdde.⁷ Hoezeer zijn empirische pionierswerk op dit terrein wordt gewaardeerd blijkt ook uit het grote aantal auteurs van dit vriendenboek dat zijn bijdrage wijdte aan organisatiecriminaliteit – al dan niet in samenhang met de verwevenheid met de georganiseerde misdaad of in relatie tot vragen over toezicht.

In 1994 ruilt Henk van de Bunt zijn aanstelling aan de Vrije Universiteit in Amsterdam grotendeels in voor het directeurschap van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatie Centrum (WODC) van het ministerie van (Veiligheid en) Justitie: aan de VU houdt hij nog een bescheiden aanstelling. In die periode groeit Van de Bunts interesse voor de georganiseerde criminaliteit – dat zich van de organisatiecriminaliteit onderscheidt door onder meer het illegale doel van het samenwerkingsverband als zodanig. Aan het WODC wordt Van de Bunt ook de instigator van de *Monitor georganiseerde criminaliteit*, waaraan hij tot aan de dag van vandaag samen met andere Rotterdamse criminologen werkt.⁸

In 1995 worden door de parlementaire enquêtecommissie opsporingsmethoden, de commissie-Van Traa, vier criminologen aangetrokken om het empirische onderzoek naar de georganiseerde misdaad in Nederland te doen. Deze onderzoeksgroep Fijnaut, die naast de naamgever Cyrille Fijnaut bestaat uit Frank Bovenkerk, Gerben Bruinsma, Henk van de Bunt en een aantal onderzoekers die zowel van de universiteiten als van het WODC afkomstig zijn, heeft het wetenschappelijke aanzien van de criminologie in sterk positieve zin beïnvloed. In dit vriendenboek is dan ook een flink aantal bijdragen gewijd aan de georganiseerde of ondermijnende criminaliteit. De lijn van de georganiseerde misdaad, die met de komst in 1986 van Cyrille Fijnaut als hoogleraar strafrecht en criminologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam op de Rotterdamse onderzoeksagenda was gekomen, is door zijn opvolger Henk van de Bunt vanaf 2000 sterk uitgebouwd.

Zijn WODC-tijd heeft Henk van de Bunt niet alleen op het spoor van de georganiseerde criminaliteit gezet. Nu hij zo dicht op de politieke realiteit zit, ontwikkelt hij ook een scherp oog voor de wijze waarop beleidsonderzoek van invloed kan zijn op besluitvorming, maar ook voor de ethische dilemma's en knelpunten die zich voor de onderzoeker die zich in het politieke krachtenveld opereert kunnen voordoen. Diverse auteurs gaan hier in hun bijdrage aan dit *liber amicorum* nader op in. In een bijdrage aan een themanummer van *Justitiële Verkenningen* waarschuwt Van de Bunt dat wetenschap vooral niet moet pretenderen 'kookboekkennis', pasklare handelingsrecepten voor allerhande maatschappelijke problemen, te kunnen leveren (Van de Bunt 1999, p. 17). De vraag naar 'wat werkt' zou ook nooit ten koste mogen gaan van de kwaliteit, onafhankelijkheid en integriteit van de onderzoeker, aldus Van de Bunt.

In mei 2000 neemt Henk van de Bunt afscheid van het WODC en keert hij deels terug naar de Vrije Universiteit in Amsterdam. Tegelijkertijd wordt hij deeltijdhoogleraar criminologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. In Rotterdam was hij in vele opzichten de juiste man, op de juiste plek op het juiste moment. Voor het toenmalige faculteitsbestuur was hij als directeur van het

WODC en onderzoeker voor de parlementaire enquêtecommissie inzake opsporing de gedroomde kandidaat om Cyrille Fijnaut op te volgen en bij de zittende Rotterdamse criminologen had hij op basis van zijn onderzoek ook het nodige krediet.⁹

Mede door zijn tijd bij de commissie-Van Traa kreeg Henk van de Bunt een scherp oog voor de internationale component van georganiseerde misdaad. Hij raakte in die tijd ook betrokken bij het initiatief van zijn Italiaanse collega Ernesto Savona om een speciale, Engelstalige master- en PhD-opleiding op dit terrein, genaamd *Transcrime*, op te zetten. Om de internationale kennis over de georganiseerde misdaad verder te ontsluiten heeft Van de Bunt mede het initiatief genomen tot de oprichting in 2001 van het *Centre for Information and Research on Organised Crime* (CIROC), waarbij naast de sectie Criminologie van de Erasmus Universiteit Rotterdam ook collega's van de Vrije Universiteit Amsterdam, de Universiteit Maastricht, de Universiteit Utrecht en het WODC zijn betrokken. Doordat binnen het CIROC onderzoekers actief zijn die voor de studie van de georganiseerde misdaad relevante talen, zoals onder meer Afghaans (Shir Shah Nabi), Hebreeuws en Russisch (Dina Siegel), Spaans (Damián Zaitch) en Turks (Richard Staring), beheersen, is CIROC in staat om kennis uit verschillende landen en verschillende perspectieven aan elkaar te relateren.

Dat het CIROC zich richt op kennisoverdracht van wetenschap naar praktijk en omgekeerd, en op het ontsluiten van informatie over de georganiseerde misdaad en de bestrijding ervan voor Nederlandse doelgroepen, lijkt rechtstreeks uit de koker van Henk van de Bunt te komen. Die doelgroepen zijn vooral wetenschappers en wetenschappelijke instellingen, de centrale overheid, het openbaar ministerie, opsporingsinstanties, de rechterlijke macht en relevante vrijeberoepsgroepen. Zij zijn dan ook de belangrijkste deelnemers aan de CIROC-seminars die circa iedere drie maanden worden gehouden. Internationale contacten worden vooral onderhouden met wetenschappelijke instellingen, overheden, non-gouvernementele organisaties (NGO's), de Europese Commissie, de Verenigde Naties en opsporingsinstanties.

Als we kijken naar zijn centrale rol in de oprichting van CIROC, het feit dat hij medeoprichter was van de European Society of Criminology en zijn betrokkenheid bij *Transcrime* is het eigenlijk opmerkelijk dat Henk van de Bunt zich primair op Nederlandse problemen is blijven richten en ook vooral in het Nederlands is blijven publiceren, terwijl zijn scherpe analyses een veel breder bereik verdienen. De belangrijkste verklaring daarvoor is, denken wij, dat publiceren in andere talen (lees: Engels) gedurende het grootste deel van zijn academische carrière nog niet zo belangrijk werd gevonden – net zo min als het stelselmatig bijhouden van een curriculum vitae.¹⁰ We stonden bovendien nog in de beginfase van het mondialiseringsproces, waarin de natiestaat er nog meer toe deed dan vandaag de dag.

Naast zijn studies naar de grensoverschrijdende georganiseerde criminaliteit heeft Henk van de Bunt ook met zijn advies voor de Adviesraad voor het Wetenschaps- en Technologiebeleid (AWT) de internationalisering – en ook de digitalisering – van de criminologie nadrukkelijk ingeluid (Bruinsma, Van de Bunt & Haen Marshall, 2001). Met dit AWT-rapport stond hij ook aan de basis van een ander belangrijk kantelmoment in de Nederlandse criminologie.

In de in opdracht van het AWT verrichte verkenning naar kennisvragen over misdaad en misdaadbestrijding wordt geconstateerd dat de verhouding tussen de hoeveelheid criminologisch onderzoek en de positie van de onafhankelijke wetenschappelijke criminologie in Nederland zoek is. Tijdens het jaarcongres van de Nederlandse Vereniging voor Criminologie van 1999 wordt uit naam van de minister van Justitie vervolgens verteld dat er belangrijke nieuwe kennisvragen op een nieuwe generatie criminologen liggen te wachten en dat er daarom ook grote behoefte is aan goede opleidingen criminologie aan de Nederlandse universiteiten. Een jaar later wordt aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, de Universiteit Leiden en de Vrije Universiteit Amsterdam begonnen met een gezamenlijk ontwikkelde bacheloropleiding criminologie en vanaf die tijd is zowel het aantal criminologen als de hoeveelheid criminologisch onderzoek aan de universiteiten exponentieel toegenomen (Van de Bunt & Van Swaaningen, 2003). We kunnen niet hardmaken dat Henk van de Bunt dit allemaal heeft voorgekookt, maar het feit dat hij zowel werkzaam was bij het ministerie van Justitie, als aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en de Vrije Universiteit Amsterdam kan ook nauwelijks toeval zijn.

Criminologie in Rotterdam

Nadat het onderwijsprogramma gezamenlijk is ontwikkeld, zijn de drie nieuwe bacheloropleidingen criminologie al snel los van elkaar komen te staan. De lokaal verschillende onderzoeksprofielen gingen steeds meer de invulling van de opleiding bepalen. Dit zou vooral gaan gelden voor de masteropleidingen, waarbij de Rotterdamse opleiding de meest sociologische is, waarin meer plaats wordt ingeruimd voor kwalitatieve onderzoeksmethoden en door een sterk mondiale insteek wordt er ook met meer kritische distantie naar de Nederlandse beleidspraktijk gekeken. Het profiel van de Rotterdamse masteropleiding is geënt op 'de stad in de wereld en de wereld in de stad', met migratie, jeugd, cultuur en stad, en organisatiecriminaliteit en georganiseerde misdaad als speerpunten. Voor Henk van de Bunt had deze aanscherping van het masterprofiel niet gehoeven, net zo min als de invoering van het probleemgestuurd leren als didactisch model of de gestructureerde promovendiopleiding in de Erasmus Graduate School of Law. Ook heeft hij van meet af aan zijn twijfel uitgesproken over het nut en de haalbaarheid van een nieuw te ontwikkelen tweejarige internationale onderzoeksmaster over 'Border Crossing, Security en Social Justice'.¹¹

Wanneer Henk van de Bunt iets niet ziet zitten, dan blijft hij *en petit comité* meestal nog een flink tijdje met legio tegenwerpingen komen, maar als de kogel eenmaal echt door de kerk is, dan is hij immer loyaal. In zijn onderwijs is hij altijd aan zijn eigen stijl vast blijven houden: rustig, met weinig opsmuk en socratisch. Dat dit gaandeweg niet altijd even goed meer paste bij een tijd waarin het er wel eens op lijkt dat je als docent tegelijk een cabaretier, een standwerker en een halve veejay moet zijn is jammer, want aan een goed verhaal en een uitnodiging aan studenten om zelf na te denken blijft altijd behoefte. Promovendi is Henk van de Bunt altijd blijven begeleiden en niet zonder trots memoreert hij wel eens dat het hem genoeg doet dat een aantal van zijn promovendi inmiddels zelf hoogleraar criminologie is geworden.¹²

Zodra de gehele opleiding criminologie eenmaal 'stond' heeft de Rotterdamse sectie criminologie een nieuwe onderzoekslijn vastgesteld die de opmaat vormde voor het facultaire onderzoeksprogramma Veiligheid en Toezicht. Het criminologische smaldeel is onder de titel *'Toezicht houden: over de dynamiek tussen criminaliteit en sociale controle in de moderne samenleving'* opgenomen in het boekje dat is verschenen ter gelegenheid van de gezamenlijke oraties van Henk van de Bunt, Pieter Spierenburg en René van Swaaningen (2007, p. 7-16). In theoretische zin gaat het vooral om de ontwikkeling van een risicosamenleving en de gevolgen daarvan voor toezicht en criminaliteitsbeheersing. Centrale thema's hierbij zijn de invloed van maatschappelijke ontwikkelingen als (voor sommigen) open grenzen en nieuwe technologie op de speelruimte van daders, veranderingen in het overheidsbeleid en het functioneren van sociale controle-instanties. Daarbij wordt zowel ingegaan op de responsabilisering van niet-justitiële actoren als op het in toenemende mate proactieve karakter van regulering en de wisselwerking tussen toezicht en het gedrag van daders.

└ We kunnen 'de feiten' weliswaar anders interpreteren, we kunnen ook op andere feiten wijzen, maar we kunnen geen feitenvrije betogen laten passeren.'

In een publicatie over de doorwerking van het risicodenken in het stedelijke veiligheidsbeleid schetsen Van de Bunt en Van Swaaningen (2012, p. 503) een probleem dat kleeft aan het streven alle mogelijke veiligheidsrisico's liefst vooraf te willen indammen en daarvoor een breed scala aan verschillende actoren te mobiliseren: het werkveld van de veiligheidsactoren is er chaotisch door geworden omdat er geen eenduidigheid en coherentie bestaat over basale vragen als 'wat zijn de beleidsdoelen?', 'wie heeft welke bevoegdheid?', 'wie is waarvoor verantwoordelijk?' en 'wie kan hoe en welke mate zijn invloed op het beleid laten gelden?' De theorie van de risicosamenleving biedt nog voor jaren inspiratie voor criminologisch onderzoek naar grootstedelijke problematiek, organisatiecriminaliteit, rechtspleging en toezicht.

In een samen met Catrien Bijleveld geschreven discussiebijdrage voor het *Tijdschrift voor Criminologie* is Henk van de Bunt kritisch over officiële criminaliteits- of slachtoffercijfers die rond 2000 een daling van de criminaliteit laten zien, terwijl niemand dat dan eigenlijk gelooft. Volgens Van de Bunt en Bijleveld (2000) moeten we ook oog moeten hebben voor 'signalen uit de samenleving' en moeten we daar ook adequate meetinstrumenten voor ontwikkelen. Dit stuk is inmiddels zeventien jaar oud, maar het klinkt in deze tijd van 'alternatieve feiten' nog aardig actueel: we kunnen 'de feiten' weliswaar anders interpreteren, we kunnen ook op andere feiten wijzen, maar we kunnen geen feitenvrije betogen laten passeren. Kijkend naar de huidige Rotterdamse criminologische onderzoeksagenda, waarin juist gefocust wordt op de ervaringen van mensen van vlees en bloed

en waarbij veel gebruik wordt gemaakt van etnografische methoden van onderzoek, denken wij vast te mogen vaststellen dat deze raad ter harte is genomen.

Het symbolisch-interactionisme, de wetenschapstheoretische traditie waarin Henk van de Bunt zoals gezegd is opgegroeid, heeft in de Rotterdamse criminologiebeoefening ook een lange geschiedenis. Het deed er in de jaren zestig, met Louk Hulsman en Peter Hoefnagels, zijn intrede en is sindsdien altijd een inspiratiebron gebleven (Van de Bunt & Van Swaaningen, 2013). In die zin was Henk van de Bunt al Rotterdammer voordat hij het zelf wist. De culturele criminologie, waarbinnen veel hedendaags Rotterdams onderzoek valt te plaatsen, komt voort uit de symbolisch-interactionistische traditie (Schuilenburg, Siegel, Staring & Van Swaaningen, 2011).

Dit betekent echter niet dat Henk van de Bunt zich daar zomaar achter schaaft: hij is en blijft de scepticus die zichzelf nooit binnen een bepaald paradigma of theoretisch perspectief zal plaatsen. Hij ziet zichzelf – naar eigen zeggen – weliswaar als het ‘deviante neefje’ van de culturele criminologie, maar hij begeeft zich net zo gemakkelijk in meer conventionele, ‘gouvernementele’ criminologische kringen. Het is bij Henk van de Bunt altijd balanceren tussen betrokkenheid en distantie, waarbij meestal een nuchtere, sceptische toon doorklinkt... behalve wanneer het over het thema drugs en coffeeshops gaat; dan wordt de ‘moral entrepreneur’ in Henk wakker en is de koele beschouwer, laat staan de labeling-adept verdwenen.

In haar bijdrage aan het symposium dat ter ere van zijn afscheid als hoogleraar criminologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam wordt gehouden, wijst Chrisje Brants erop dat, doordat Henk van de Bunt in academische debatten vaak scherp en kritisch uit de hoek kan komen, hij discussies vaak naar een hoger plan weet te tillen. Brants drukt dit uit met een frequent geuite verzuchting van Henk: ‘het is drie keer niks’. Zijn milde spot, zijn onhandigheid en zijn sceptische houding zijn inderdaad zijn wetenschappelijke handelsmerk. Maar naast deze neiging in academische zin ‘tegen de wind in’ te denken en te handelen is hij in politieke zin toch vooral een strateeg, een flegmatieke diplomaat, een man die vooruitdenkt, die mensen bekijkt vanuit de rol die zij in het grotere geheel spelen, die invloed wil uitoefenen en die zich bewust is van de niet vanzelfsprekende plaats van de criminologie in een door juristen bepaalde omgeving. Hierbij zal hij iemand niet zo snel tegen de haren instrijken en zegt hij vrijwel nooit openlijk ‘daar doe ik niet aan mee’, maar... als hij er niets in ziet, dan heeft hij zich voordat je er erg in hebt al onopvallend teruggetrokken. Zo gemakkelijk komt hij er op de eerste september 2017 in Rotterdam niet vanaf! Zijn afscheid zal niet onopgemerkt blijven – en dat vindt hij stilzwijgend ook wel aardig denken wij.

Rotterdam, juni 2017

•••

Noten

1. De andere leden van deze onderzoeksgroep werden door Buruma, in zijn lezing ter gelegenheid van het afscheid van Gerben Bruinsma als directeur van het NSCR op 12 mei 2017, getypeerd als de man die heel erg lang doorwerkte, maar waarvan men niet altijd wist of men hem wel helemaal begreep; de man met de

uitgesproken meningen, bij wie men wel eens zijn hart vasthield; en de nuchtere werker. Tijdens de borrel diende Henk van de Bunt Ybo Buruma van repliek door hem eraan te herinneren dat hij zelf, door luidop in de trein te praten over de eerste bevindingen van de onderzoeksgroep, de discretie van de commissie vroegtijdig in gevaar kon hebben gebracht: dit is tevens een mooi voorbeeld van de noodzaak van muren van stilzwijgen in sommige situaties.

2. Het congres over Denialism & Human Rights dat op 22 en 23 januari 2016 plaatsvond aan de Universiteit Maastricht is hier een goed voorbeeld van: <http://law.maastrichtuniversity.nl/denialismandhumanrights/>. Van het Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit verschijnt in 2017 (no. 2) tevens een themanummer over dit onderwerp.

3. Het is in dit verband aardig om te vermelden dat een van Henk van de Bunts eerste wetenschappelijk 'liefdes', Howard Becker, op 8 november 2004 een eredoctoraat aan de Erasmus Universiteit Rotterdam heeft gekregen; niet op voorspraak van de Rotterdamse (deviantie)sociologen, maar vanwege zijn bijdrage aan de kunst- en cultuursociologie. Zie: <https://www.eur.nl/nieuws/journalisten/archief/archief04/becker/>.

4. Peters' Utrechtse oratie 'Het rechtskarakter van het strafrecht' uit 1972, waarin de rechtsbeschermende functie van het strafrecht centraal wordt gesteld, wordt wel aangemerkt als het begin van de 'neo-Utrechtse School' – nadat de 'oude' Utrechtse School, waarin de 'ontmoeting' met de delinquente medemens centraal stond, met de dood van Willem Pompe in 1963 ten einde kwam (Moedikdo, 1976).

5. Het begrip 'replicatiestudie' hebben we hier tussen aanhalingstekens geplaatst, omdat Joep Lindeman tegensprekt dat hier sprake van is, onder meer omdat hij als jurist niet is uitgegaan van het sociologische, symbolisch-interactionistische kader waarin Henk van de Bunt zijn onderzoek plaatste.

6. Als zijn scepsis erg groot wordt, deelt Henk ook graag plaagstootjes uit. De volgende anekdote (van zijn toenmalige student-assistente Miranda Boone) spreekt in dit verband boekdelen. Een journalist van het dagblad Trouw, Adri Verhey, met wie Henk begin jaren negentig in contact stond was een van de eersten die een mobiele telefoon had. Henk zag groen van de jaloezie, maar wilde dat niet toegeven. Wanneer de journalist hem met zijn gsm belde, deed Henk vaak alsof hij hem niet verstond. Hij zei dan: 'die telefoon van jou die stoort zo; kun je niet even een telefooncel zoeken?' Later zou Henk zelf zo verknocht raken aan zijn mobieltje dat hij hem geen seconde uit het oog verliest en hem ook altijd opneemt, ook al zit hij midden in een vergadering.

7. Het betreft Wim Huisman (2001), Karin van Wingerde (2012), Arnt Mein (2014) en Joep Beckers (2017). In de bijlage bij dit liber amicorum is een overzicht opgenomen van de door Van de Bunt begeleide promovendi.

8. Sher Shah Nabi, Robby Roks, Richard Staring en Karin van Wingerde.

9. Dat waren toen Hans Moerland, Elly Rood, Ben Rovers en René van Swaaning en de jurist-criminologen Jolande uit Beijerse en John Blad.

10. Wie Henk van de Bunt enigszins kent zal het niet verbazen dat hij zijn cv nooit heeft bijgehouden. Wij hebben dit als redacteurs van dit liber amicorum zo goed mogelijk proberen te reconstrueren, inclusief een uitgebreide zoektocht op internet door onze student-assistente Laura Heijnen en een zoektocht in de fysieke wereld door Henks zoon Joris van de Bunt, maar als u een bepaald stuk of een andere belangrijke bijdrage aan de criminologie mist, dan weet u hoe het komt.

11. Deze opleiding is ontwikkeld in samenwerking met de universiteiten van Bologna, Gent en Kent – en een viertal geassocieerde universiteiten en een flink aantal praktijk-stakeholders – en kan (hopelijk) in september 2018 van start gaan. In juli 2016 is een Erasmus Plus Strategic Partnership-aanvraag voor deze opleiding gehonoreerd en momenteel wordt de accreditatie van de opleiding voorbereid. Iets over deze voorgenomen

opleiding is te vinden op: <https://www.svcia.nl/2017/04/internationale-researchmaster-criminologie-in-de-maak/>.

12. Dit zijn Wim Huisman (VU Amsterdam), Edward Kleemans (VU Amsterdam) en Hans Nelen (Maastricht). Ook Henks student-assistente Miranda Boone is hoogleraar criminologie geworden (eerst in Groningen daarna in Leiden).

•••

Literatuur

- Boone, M.M., Bunt, H.G. van de & Siegel, D. (2014). *Gevangene van het verleden (Politiewetenschap, nr. 75)*. Amsterdam: Reed Business.
- Bruinsma, G.J.N., Bunt, H.G. van de & Haen Marshall, I. (2001). *Met het oog op de toekomst. Verkenning naar de kennisvragen over misdaad en misdaadbestrijding in 2010*. Den Haag: Adviesraad voor het Wetenschaps- en Technologiebeleid.
- Bunt, H.G. van de (1985). *Officieren van justitie: verslag van een participierend observatieonderzoek*. Zwolle: Tjeenk Willink.
- Bunt, H.G. van de (1988). Bianchi en de Utrechtse School. In: R. van Swaaningen, B. Snel, S. Faber & E. Blankenburg (red.), *à Tort et à Travers: Liber Amicorum Herman Bianchi* (pp. 21-32). Amsterdam: VU Uitgeverij.
- Bunt, H.G. van de (1992). *Organisatiecriminaliteit. (Rede Vrije Universiteit Amsterdam)*. Arnhem: Gouda Quint.
- Bunt, H.G. van de (1999). Beleid uit wetenschap. *Justitiële Verkenningen*, 25(6), 13-21.
(Tevens verschenen in G.J.N. Bruinsma, W. Huisman & R. van Swaaningen. *Basisteksten in de criminologie II. Gevolgen en reacties* [pp. 89-94]. Den Haag: Boom Juridisch).
- Bunt, H. van de (2007). Muren van stilzwijgen. In: H.G. van de Bunt, P. Spierenburg & R. van Swaaningen (red.), *Drie perspectieven op sociale controle* (pp. 113-136). Den Haag: Boom juridisch.
- Bunt, H.G. van de (2010). Walls of secrecy and silence: The Madoff case and cartels in the construction industry. *Criminology & Public Policy*, 9(3), 435-453.
- Bunt, H. van de (2012). Stilzwijgen onder toezichthouders. *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit*, 2(2), 47-63.
- Bunt, H. van de (2015). Ethische dilemma's bij criminologisch onderzoek. *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit*, 5(1), 55-69.
- Bunt, H.G. van de (2017). Kruisende wegen. In: C. Bijleveld & P. van der Laan (red.), *Liber Amicorum Gerben Bruinsma* (pp.77-79). Den Haag: Boom Criminologie.
- Bunt, H.G. van de & Bijleveld, C. (2000). Het luisterend oor van de criminoloog. *Tijdschrift voor Criminologie*, 42(1), 55-57.
- Bunt, H.G. van de & Swaaningen, R. van (2003). Een nieuwe opleiding criminologie, *Panopticon: tijdschrift voor strafrecht, criminologie en forensisch welzijnswerk*, 25(1), 79-89.
- Bunt, H.G. van de & Swaaningen, R. van (2012). Van criminaliteitsbestrijding naar angstmanagement en van preventie naar verbanning. In: E. Muller (red.), *Veiligheid: veiligheid en veiligheidsbeleid in Nederland* (pp. 497-514). Deventer: Kluwer.
- Bunt, H.G. van de & Swaaningen, R. van (2013). Criminologen aan de Nieuwe Maas: Vijftig jaar criminologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. In: L. Winkel & L. Rogier (red.), *Erasmus School of Law en haar voorgangers: 50 jaar juridisch onderwijs aan de Nederlandse Economische Hogeschool en de Erasmus Universiteit Rotterdam* (pp. 51-66). Den Haag: Boom juridisch.

- Bunt, H.G. van de, Spierenburg, P. & Swaanningen, R. van (2007). *Toezicht houden: Over de dynamiek tussen criminaliteit en sociale controle in de moderne samenleving*. Den Haag: Boom juridisch.
- Bunt, H.G. van de, Holvast, N.L. & Plaisier, J. (2011). *Toezicht op zedendelinquenten door de politie in samenwerking met de reclassering*. Amsterdam: Reed Publishers.
- Cohen, S. (2001). *States of denial: Knowing about atrocities and suffering*. Cambridge: Polity.
- Hoefnagels, G.P. (1970). *Rituelen ter terechtzitting*. Deventer: Kluwer.
- Husken, M. & Lensink, H. (2010). We zijn te goed van vertrouwen: interview criminoloog Henk van de Bunt. *Vrij Nederland* 28 augustus 2010, 38-42.
- Lindeman, J. (2017). *Officieren van justitie in de 21e eeuw: Een verslag van participierend observatieonderzoek naar de taakopvatting en taakinvulling van officieren van justitie*. Den Haag: Boom juridisch.
- Moedikdo, P. (1976). De Utrechtse School van Pompe, Baan en Kempe. In: C. Kelk, M. Moerings, N. Jörg & P. Moedikdo (red.), *Recht, macht en manipulatie* (pp. 90-154). Utrecht: Spectrum.
- Moerings, M.L. & Bunt, H. G. van de (1976). Etiketten plakken. In: C. Kelk, M. Moerings, N. Jörg & P. Moedikdo (red.), *Recht, macht en manipulatie* (pp. 155-188). Utrecht: Spectrum.
- Schuilenburg, M., Siegel, D., Staring, R. & Swaanningen, R. van (2011). Over cultuur en criminaliteit. *Tijdschrift over Cultuur en Criminaliteit*, 1(0), 3-17.
- Simmel, G. (1906). The Sociology of Secrecy and of Secret Societies. *American Journal of Sociology*, II(4), 441-498.